

นครจำปาศรี นครโบราณแห่งมหาสารคาม*

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิโรจน์ ชีวาสุทธาวร

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทคัดย่อ

“เมืองโบราณนครจำปาศรี” มีหลักฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน กว้างประมาณ 1,500 เมตร ยาวประมาณ 2,700 เมตร ประกอบด้วยเชิงเนิน หรือคันดิน 2 ชั้น มีคูน้ำชั้นกลาง กว้างประมาณ 20 เมตร เนินดินสูงประมาณ 3 เมตร และกว้างประมาณ 6 เมตร เมืองโบราณแห่งนี้มีการพัฒนาการของเมืองที่สืบต่อมาหลายสมัย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-16 นครจำปาศรี เริ่มมีการพัฒนาการของเมืองที่ชัดเจนขึ้นโดยมีการขุดคูเมือง-กำแพงเมืองล้อมรอบ เพื่อไว้ใช้เป็นพื้นที่เก็บน้ำภายในเมืองเพื่อการเกษตรกรรม และมีการรับศาสนาพุทธจากพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลางเข้ามาจึงมีการสร้างศาสนสถานขึ้นภายในเมืองหลายแห่ง เช่น ศาลาางขาว รวมถึงการสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนอกเมือง การพัฒนาของเมืองมีสืบเนื่องมาถึงพุทธศตวรรษที่ 16-18 จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศและการขุดตรวจชั้นดินทางโบราณคดีพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมือง โดยมีการขุดขยายแนวคูเมืองออกไปทั้งสองด้านทางด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขอบมน ซึ่งเป็นลักษณะการสร้างเมืองในวัฒนธรรมแบบขอมซ้อนทับลงไปในเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกชั้นหนึ่ง แต่ยังคงรูปแบบการวางผังเมืองเดิมไว้โดยไม่ได้แก้ไข รวมถึงมีการสร้างศาสนสถานกุ่มน้อยขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัย และสร้างบารายทางด้านทิศตะวันออกไว้เพื่อการเก็บกักน้ำไว้ใช้ภายในชุมชน ด้านทิศตะวันออกของเมืองพบร่องรอยของสระน้ำที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หนองฮีไล” วางตัวทอดยาวขนานไปกับแนวตัวเมือง เพื่อกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรกรรมที่รองรับการขยายตัวของชุมชนเช่นกัน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการศึกษาออกแบบเพื่อพัฒนานครจำปาศรี และบริเวณชุดพบบสถูประบรมธาตุนาคนูน” ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากจังหวัดมหาสารคาม ปี 2549.

ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ร่วมสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งราชอาณาจักรขอม พระองค์ทรงให้สร้าง อโรคยาศาลจำนวน 102 แห่งทั่วราชอาณาจักรของพระองค์ ซึ่งพบอยู่ในนครจำปาศรีหนึ่งแห่ง คือ “กุสันธรตัน” การสร้างอโรคยาศาลสร้างขึ้นในพื้นที่ชุมชนที่ผู้คนอาศัยเป็นจำนวนมาก และเป็นเมืองที่สำคัญ วัฒนธรรมขอมที่แพร่เข้ามานั้นก็ได้ทำลายวัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญอยู่ก่อนหน้านี้ให้หมดไป แต่มีการผสมผสานและนับถือควบคู่กันมา ดังปรากฏหลักฐานการจารึกที่หลังพระพิมพ์นาคน บางแผ่นมีจารึกที่ใช้ภาษามอญ และภาษาขอม หลังพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา เป็นระยะสุดท้ายที่อำนาจทางการเมืองของขอมได้เสื่อมลงและส่งผลให้บ้านเมืองที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแต่ก่อนค่อยๆ เสื่อมลง ทำให้จำนวนประชากรน้อยลง จนกระทั่งเมืองถูกทิ้งร้างไปในที่สุด

คำสำคัญ นครจำปาศรี / นาคน / ทวารวดี / ประวัติศาสตร์

กายภาพของนครจำปาศรีในปัจจุบัน

“นครจำปาศรี” เป็นเมืองโบราณที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 ตั้งอยู่ในเขต ตำบลกุสันธรตัน เลียบขนานกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2045 (วาปีปทุม-พยัคฆภูมิพิสัย) ลักษณะของเมืองลาดเอียงจากทิศเหนือลงมายังทิศใต้ สันฐานเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน กว้างประมาณ 1,500 เมตร ยาวประมาณ 2,700 เมตร กำแพงเมืองประกอบด้วยเชิงเทิน 2 ชั้น มีคูน้ำกว้างประมาณ 20 เมตร อยู่ตรงกลาง เนินดินสูงประมาณ 3 เมตร และกว้างประมาณ 6 เมตร (ภาพที่ 1)

ลักษณะภูมิประเทศลาดเอียงจากทางทิศเหนือมาทางทิศใต้ จัดได้ว่าเป็นพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบสลับกับพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด ลักษณะการเกิดของพื้นที่เป็นตะพักลำนํ้าชันต่ำ มีความสูงของพื้นที่มากกว่าที่ราบน้ำท่วมถึง พื้นที่บริเวณนี้เกิดจากตะกอนน้ำพัดพามาทับถมกันเป็นเวลานาน และพื้นที่บางแห่งจะมีกรวดลูกกรังปนอยู่เป็นชั้นๆ ราษฎรใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่ แหล่งน้ำตามธรรมชาติที่อยู่ใกล้เคียงกับนครจำปาศรีมีหลายแห่ง คือ ด้านทิศตะวันตก ห่างจากตัวเมืองโบราณประมาณ 2 กิโลเมตร มีห้วยนาคนไหลผ่านจากตอนเหนือลงสู่ทางตอนใต้ ทางด้านทิศตะวันออกห่างจากตัวเมืองไปราว 1.5 กิโลเมตร มีลำห้วยกะฮ้าง ไหลไปรวมกับลำเตาทางทิศใต้ นอกจากนี้ยังมีหนองน้ำอีกหลายแห่ง เช่น หนองอีโล หนองบัวคู่ อยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง และ กุดฟ้าฮ่วน ซึ่งไหลไปยังลำเตา สาขาของแม่น้ำมูลทางทิศใต้ของนครจำปาศรี

จากการสำรวจของกรมศิลปากรใน พ.ศ. 2531 พบเนินดินและซากโบราณสถานกระจายตัวอยู่ทั่วเมือง บางส่วนถูกทำลายและบางส่วนยังคงสภาพให้เห็น จากการสำรวจพื้นที่โบราณสถานในเมืองอีกครั้งในปี พ.ศ. 2549 โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พบโบราณสถานกระจายอยู่ทั้งภายในเมือง และโดยรอบทั้งสิ้น 25 แห่ง ประกอบไปด้วยโบราณสถานที่สำคัญ เช่น “ศาลนางขาว” “กุ๋นน้อย” “กุสันธรตัน” รวมถึง “สถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ” เป็นต้น

ภาพที่ 1: ภาพถ่ายทางอากาศนครจำปาศรี

ที่มา: โครงการศึกษาออกแบบเพื่อพัฒนานครจำปาศรี และบริเวณชุดพบพระบรมธาตุนาคุณ

พัฒนาการของชุมชนและนครจำปาศรี

บริเวณพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นที่ตั้งของนครจำปาศรีนั้นอยู่ในพื้นที่ที่เรียกว่า แอ่งโคราช อันเป็นบริเวณที่มีการพบอารยธรรมและชุมชนต่างๆตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล แม่น้ำชี และลำน้ำสาขาต่างๆ จากการศึกษาข้อมูลแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยพบว่าพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม พบเมืองโบราณทั้งที่เป็นชุมชนก่อนสมัยประวัติศาสตร์และชุมชนสมัยประวัติศาสตร์จำนวนประมาณ 40 แห่ง โดยส่วนใหญ่เมืองโบราณเหล่านี้จะตั้งอยู่ในเขตอำเภอยักษ์ภูมิพิสัย ซึ่งเป็นอำเภอใต้สุดของจังหวัดมหาสารคาม ช่วงติดต่อกับจังหวัดบุรีรัมย์

เมืองโบราณนครจำปาศรี ปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณอำเภอนาคุณ จังหวัดมหาสารคาม จากการศึกษาลักษณะทางกายภาพของเมืองพบว่า เมืองมีการระบบจัดการน้ำที่ซับซ้อนบริเวณนอกเมืองทางทิศใต้ ใกล้กับคูเมือง ในปัจจุบันพื้นที่ของเมืองส่วนใหญ่เป็นนาข้าวและมีสระน้ำเล็กจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไป ทางด้านทิศตะวันออกบริเวณกลางเมืองเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยเนินสูงต่ำ โดยพื้นดินเหล่านี้ปัจจุบันยังพบเศษภาชนะดินเผา กระจายอยู่โดยทั่วไปของพื้นที่ จากสภาพในปัจจุบันมีการขุดลอกและถมที่นาต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างต่อเนื่องทำให้สภาพของเมืองเปลี่ยนแปลงไป ระบบการจัดการน้ำที่มีมาแต่ดั้งเดิมในอดีตนั้นถูกเปลี่ยนแปลงไป บริเวณด้านข้างของเมืองทางทิศตะวันออกมี “หนองอีไล” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นอ่างเก็บน้ำที่มีมาแต่สมัยโบราณ ซึ่งปัจจุบันพื้นที่บริเวณหนองน้ำ

ได้ตื่นขึ้นไปบางส่วน ปัจจุบันไม่สามารถกำหนดอายุของหนองอีโลได้ สันนิษฐานได้แต่เพียงว่าคงจะเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับชุมชนที่มีมาแต่ในอดีต ในส่วนของ “บารายกูน้อย” ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างที่เพิ่มเติมในสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 นั้น เป็นการเพิ่มเติมให้เข้ากับระบบจัดการน้ำที่มีมาแต่เดิม ซึ่งเป็นสระน้ำกว้างใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ประมาณ 450 x 300 เมตร ตั้งอยู่ในแนวแกนของศาสนสถาน ถูกล้อมในแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก ตัดขวางกับตำแหน่งพื้นที่ตั้งของตัวเมือง แสดงถึงการผสมผสานวัฒนธรรมเขมรเข้ากับระบบการจัดการน้ำของเมืองที่มีมาแต่ดั้งเดิม บารายกูน้อยตั้งอยู่ในพื้นที่เหมาะสมในพื้นที่น้ำไหลลงมารวมกัน ทำให้สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ในปริมาณที่มาก²

การพัฒนาของนครจำปาศรีสามารถจำแนกรูปแบบการพัฒนาเมืองได้ 3 ระยะ ดังนี้

พัฒนาการระยะที่ 1 จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีในนครจำปาศรี ในตรงตำแหน่งทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 30 เมตรจากศาลานางขาว ค้นพบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ มีการขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ที่ถูกฝังในลักษณะนอนหงายเหยียดยาว ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นการฝังศพ ครั้งที่ 1 และพบว่ามีส่วนที่เป็นโครงกระดูกมนุษย์บรรจุในภาชนะดินเผา ซึ่งเป็นการฝังศพครั้งที่ 2 สันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น นอกจากโครงกระดูกนอนหงายเหยียดยาวและการฝังศพในไห ยังพบร่องรอยการอยู่อาศัยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งตั้งชุมชนอยู่บริเวณที่เป็นเนินดินหลายแห่ง มีการใช้โลหะเหล็กในชุมชนและการใช้ภาชนะดินเผา นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอื่นๆ ที่อยู่ในชั้นดินเดียวกันและใกล้เคียงกันเป็นโบราณวัตถุจำพวกดินเผา ประเภทพวยกาน้ำ เปียดินเผา แวดินเผา ภาชนะดินเผาแบบต่างๆ กำไลสำริด และลูกปัดหินคาร์เนเลียน เป็นต้น ในช่วงแรกมีอยู่การอาศัยของชุมชน ส่วนใหญ่ตั้งบริเวณรอบเนินดินฝังศพ ถือเป็นขั้นวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานเริ่มแรกสุดที่มีในพื้นที่ ก่อนรับวัฒนธรรมทวารวดีในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 ความเชื่อและพิธีกรรมในการฝังศพแบบฝังยาวบนพื้นและดำเนินติดต่อกันอย่างต่อเนื่อง ต่อมามีการนำกระดูกฝังลงในไหทรงกลมและรูปไข่ขนาดใหญ่ วิธีการในการเก็บกระดูกที่เผาแล้วหรือลงในไห แสดงให้เห็นถึงลำดับขั้นวัฒนธรรมที่มีได้อย่างชัดเจน³ แต่วัตถุที่ใส่ลงไปในนั้นเหมือนกันจนแยกไม่ออก ประเพณีฝังศพที่แตกต่างกันนี้ดำเนินต่อเนื่องติดต่อกันยาวนาน⁴ โดยในระยะแรกเริ่มของชุมชนนั้นคงเลือกตั้งอยู่บนเนินดินต่างๆ ซึ่งมีลำน้ำธรรมชาติที่ไหลผ่านอยู่ใกล้เคียงเพื่อนำมาใช้ในการเพาะปลูกและเกษตรกรรมคือ ห้วยวังกะฮ้าง ลักษณะสภาพพื้นที่นครจำปาศรีนั้นเป็นพื้นที่ลาดเอียง น้ำที่ไหลผ่านส่วนใหญ่จะไหลหลากมาในฤดูฝนเท่านั้น เนื่องจากที่ดินในบริเวณนั้น เป็นดินปนทรายไม่สามารถเก็บกักน้ำได้ดี (ภาพที่ 2)

จากหลักฐานดังกล่าวสันนิษฐานได้ว่า ในระยะแรกเริ่มของเมืองนั้นคืออพยพของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำมูล แม่น้ำชี เข้ามาในพื้นที่ที่มีการก่อตั้งเป็นชุมชนขนาดเล็ก ก่อนพัฒนาตนเองเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ จากหลักฐานที่ขุดพบกลุ่มภาชนะดินเผาที่มีลายเขียนสีแดง มีการใช้เหล็กเป็นเครื่องมือ โดยพบชิ้นส่วนของเครื่องมือเหล็กที่ฝังอยู่รวมกันกับโครงกระดูกมนุษย์ นอกจากนี้ยังพบลูกปัดหินคาร์เนเลียนสีส้มลูกใหญ่ กำไลสำริด ร่องรอยหลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนนี้มีพัฒนาการก้าวหน้าระดับหนึ่งแล้ว รู้จักการถลุงเหล็ก มีการใช้เครื่องประดับที่เป็นกำไลสำริด ลูกปัดหิน และยังได้มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคเดียวกัน และที่ห่างไกลออกไปถึงในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย⁵

ภาพที่ 2: แสดงผังสันนิษฐาน การตั้งชุมชนของนครจำปาศรีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ระยะที่ 1
ที่มา: โครงการศึกษาออกแบบเพื่อพัฒนานครจำปาศรี และบริเวณชุดพบสถูปพระบรมธาตุนาตุน

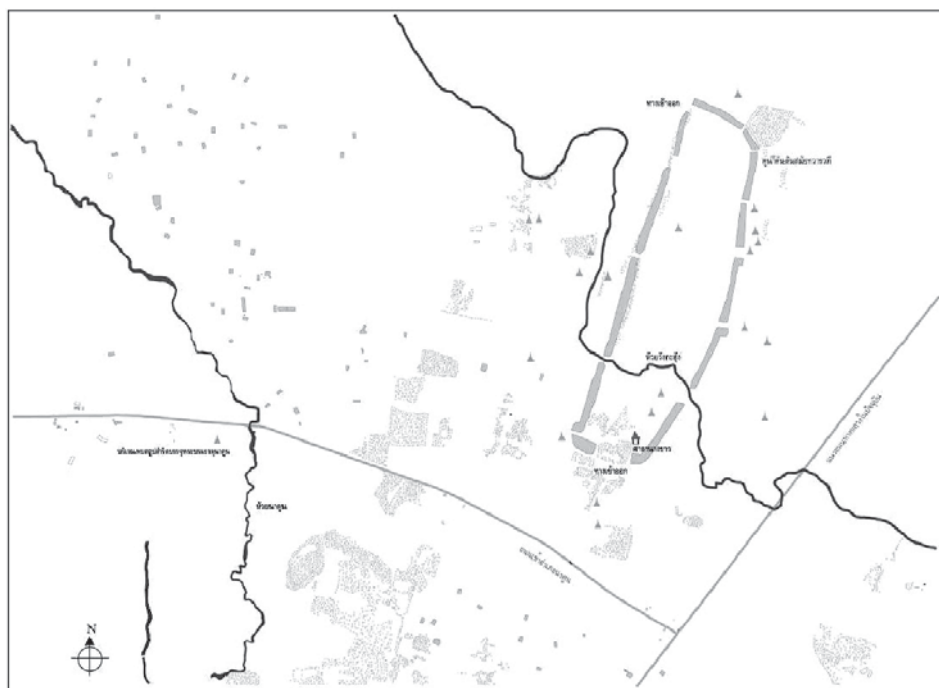
พัฒนาการระยะที่ 2 สันนิษฐานว่ายังคงมีการประกอบพิธีการฝังศพแบบเดิมที่ต่อเนื่องมาจากระยะแรก พบการแพร่หลายเข้ามาของวัฒนธรรมทวารวดีเข้ามาสู่เมือง ลูกปัดแก้วสีต่างๆ ลูกปัดหินขนาดเล็ก ชิ้นส่วนของภาชนะดินเผา แสดงถึงการติดต่อกับชุมชนสมัยทวารวดีในแถบภาคกลางของประเทศไทยได้อย่างชัดเจน มีการทำภาชนะดินเผารูปทรงใหม่ โดยพัฒนาเทคนิคและวิธีการตกแต่ง ลวดลายด้วยการเขียนสีเป็นแถบเส้นขนานทับบนผิวที่มีลายเชือกทาบและการเขียนสีที่ปากด้านใน อย่างไรก็ตาม แม้ชุมชนมีการติดต่อกับภายนอกมากขึ้น และมีการรับพุทธศาสนาเข้ามาจากภาคกลาง แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับการปลงศพโดยไม่มีการเผามาแต่เดิมลบล้มเลิกไป แต่กลับมีพิธีกรรมที่ผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนาเข้าไปด้วย มีการพบไหขนาดเล็กรูปทรงไข่มีฝาครอบ 2 ใบ บรรจุกระดูกมนุษย์ที่เผาแล้วพร้อมเถ้าฝังรวมอยู่ แสดงให้เห็นว่าความเชื่อในพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการปลงศพด้วยการเผาแล้วเก็บอัฐิเถ้าบรรจุลงในไหแล้วฝังในช่วงระยะที่ 2 นี้เองมีการขยายตัวของชุมชนที่อาศัยเพิ่มมากขึ้น จึงเกิดการพัฒนาเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้น มีการจัดการน้ำ โดยมีการขุดคูเมือง กำแพงเมืองขึ้นรอบเมือง เพื่อใช้ในการเก็บกักน้ำและการเกษตรกรรม ลักษณะของการเกิดชุมชนที่มีคูเมือง กำแพงเมืองนี้ แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาของเมืองได้อย่างชัดเจน จากชุมชนเล็กๆหลายชุมชน พัฒนาเป็นเมืองที่มีระบบการชลประทานเพื่อสนองต่อการทำเกษตรกรรมได้อย่างเหมาะสม

ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 พุทธศาสนาได้แพร่เข้ามาในพื้นที่แอ่งโคราช ทำให้ประชาชนในภูมิภาคนี้หันมานับถือพุทธศาสนา⁷ รวมทั้งนครจำปาศรีนี้ด้วย ดังพบหลักฐานต่างๆ เช่น ซากของโบราณสถานสมัยทวารวดีที่กระจายในบริเวณตัวเมือง ร่องรอยของซากศาสนสถานจำนวนมากกว่า 20 แห่ง ทั้งที่พบบริเวณในเมืองและนอกเมือง เช่น ศาลานางขาว ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 รวมทั้งการขุดพบสถูปสำริดที่บรรจุพระบรมธาตุและพระพิมพ์ดินเผาแบบทวารวดีจำนวนมากที่บริเวณนอกเมือง การทำสมาหินแกะสลักภาพรูปสถูปเจดีย์และการสร้างพระพิมพ์ดินเผา จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของนครจำปาศรีในช่วงระยะเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-15 ได้อย่างชัดเจน

จากการขุดค้นทางโบราณคดีรอบคูเมืองนครจำปาศรี พบว่าลักษณะคูเมือง กำแพงเมืองชั้นใน มีลักษณะเป็นรูปวงรียาว ทอดตัวตั้งแต่ทิศเหนือมายังทิศใต้ และมีห้วยวังกะฮั้ง (ภาพที่ 7) ผ่านยังตัวเมืองเพื่อรองรับและกักเก็บน้ำเข้ายังคูเมือง ลักษณะของคูเมืองในสมัยแรกนี้มีลักษณะคล้ายกับสระน้ำที่วางตัวต่อเรียงเป็นแนวยาว และถูกคันให้แยกออกจากกัน ลักษณะของคูน้ำแบบนี้เป็นการจัดการน้ำที่ออกแบบโดยการแสวงประโยชน์จากความลาดเอียงในแนวเหนือใต้ของพื้นที่ตั้งเมือง บรรดาคูน้ำที่ถูกคันด้วยแนวคันดินตัดขวางเหล่านี้ ถูกสร้างเพื่อใช้เป็นคลองส่งน้ำที่วางตัวเรียงต่อกันเป็นแนวยาวไปตามความเอียงลาดของพื้นที่ การจัดระเบียบแนวคลองส่งน้ำนี้สามารถจัดการในเรื่องการไหลเวียนของน้ำ (ภาพที่ 3) จากการสำรวจความสูงต่ำของพื้นที่รอบเมืองพบว่า มีการชักน้ำเข้ามาเก็บไว้ในคูเมืองด้านเหนือ เพื่อควบคุมน้ำให้ไหลไปตามคูรอบเมือง และคูกลางเมืองส่งน้ำเก็บกักไว้ทางด้านใต้ น้ำที่ถูกเก็บกักไว้จะถูกแจกจ่ายไปยังพื้นที่นาข้าว ซึ่งคงจะมีอยู่ทั้งในเมืองและบริเวณรอบนอกเมืองทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ การจ่ายน้ำนี้คงจะเป็นค่อยไปจนกระทั่งน้ำในคูตอนบนๆ แห้งลง พื้นที่ของคูเมืองตอนบนนี้ก็คงถูกใช้ประโยชน์ให้เป็นที่ทำการเพาะปลูกด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้เป็นที่ปลูกนาข้าวช่วงน้ำลด⁸ จากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณคูเมือง พบเส้นทางการเข้าออกเมืองอยู่บริเวณทางทิศเหนือและทิศใต้ของเมือง เพื่อเป็นเส้นทางการสัญจรหลักในการเข้าออกไปยังเมืองและชุมชนต่างๆ ที่มีการติดต่อกัน

พัฒนาการระยะที่ 3 เป็นช่วงที่วัฒนธรรมขอมเข้ามามีอิทธิพลในพื้นที่สูงมาก จากหลักฐานพบเศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อแกร่งทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นผลผลิตจากเตาบุรีรัมย์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-19 นอกจากนี้ ยังพบร่องรอยการนับถือศาสนาฮินดูซึ่งได้แพร่หลายเข้ามาโดยพบเทวรูปในศาสนาฮินดูหลายองค์ จากการศึกษารูปถ่ายทางอากาศและการขุดตรวจชั้นดินทางโบราณคดีพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมือง โดยมีการขุดขยายแนวคูเมืองออกไปทั้งสองด้านทางด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออก มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขอบมน ซึ่งเป็นลักษณะการสร้างเมืองในวัฒนธรรมแบบขอม ซ่อนทับลงไปในเมืองโบราณที่สร้างในสมัยทวารวดีอีกชั้นหนึ่ง แต่ยังคงรูปแบบการวางผังเมืองเดิมไว้โดยไม่ได้แก้ไข มีการสร้างศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมขึ้นได้แก่ โบราณสถานกุ่มน้อย เป็นศาสนสถานของชุมชน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 โดยเป็นศาสนสถานที่มีองค์ประกอบของตัวปราสาทหิน และบาราย อันเป็นอิทธิพลศิลปะขอมในสมัยบาปวนอย่างชัดเจน ความสำคัญของบารายที่มีต่อชุมชนนอกเหนือจากการเก็บกักน้ำไว้ใช้ภายในชุมชนแล้ว บารายส่วนใหญ่จะมีแผนผังเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งมีผลทางด้านคติความเชื่อของคนในชุมชนว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมภายในศาสนสถานของชุมชนนั่นเอง

ภาพที่ 3: แสดงผังสันนิษฐาน การตั้งชุมชนของนครจำปาศรีสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12- 16 ระยะที่ 2 ที่มา: โครงการศึกษาออกแบบเพื่อพัฒนานครจำปาศรี และบริเวณจุดพบสถูปพระบรมธาตุนาดัน

ภาพที่ 4: สภาพปัจจุบันแนวคูเมืองที่ขุดขึ้นในสมัยทวารวดี ด้านทิศตะวันออกนครจำปาศรี (ชาวบ้านเรียกว่าหนองกุดทอง)

ภาพที่ 5: สภาพปัจจุบันแนวคูเมืองที่ขุดขึ้นในสมัยทวารวดี ด้านทิศตะวันออกนครจำปาศรี (ชาวบ้านเรียกว่าหนองกุดฮี)

ภาพที่ 6: สภาพปัจจุบันแนวคูเมืองที่ขุดขึ้นในสมัยทวารวดี ด้านทิศตะวันตกนครจำปาศรี (ชาวบ้านเรียกว่าหนองนาแซง)

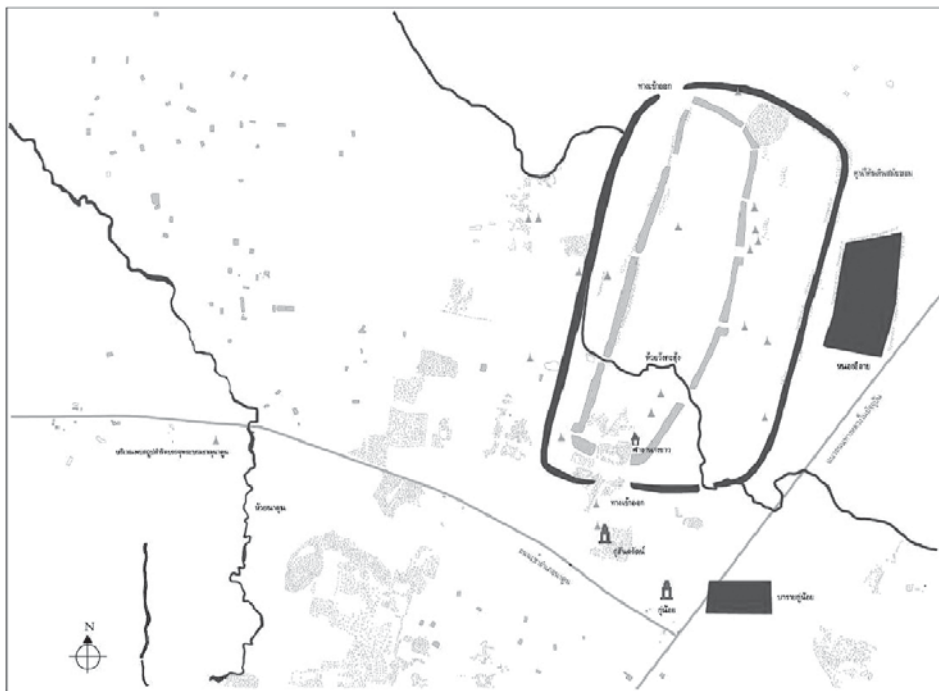
ภาพที่ 7: ห้วยกะฮ้าง เส้นทางน้ำสาขาห้วยนาดัน ที่ไหลผ่านภายในนครจำปาศรี

จากการสำรวจพบว่าทางด้านทิศตะวันออกของเมืองพบร่องรอยของสระน้ำที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่า “หนองอีไล” ซึ่งในปัจจุบันถูกล้อมรอบด้วยคันดินค่อนข้างเตี้ย มีต้นไม้ขึ้นอยู่โดยรอบ วางตัวทอดยาวขนานไปกับแนวตัวเมือง โดยพื้นที่ทางตอนใต้ันั้นถูกขุดลอกขึ้นเป็นสระน้ำสี่เหลี่ยมยาวอยู่ในแนวทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ส่วนพื้นที่ทางตะวันตกถูกขุดลอกขึ้นเป็นสระน้ำวางตัวยาวขนานไปกับแนวคูเมืองเก่า สันนิษฐานได้ว่าคงเป็นการจัดการและกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรกรรมที่รองรับการขยายตัวของชุมชนอีกแห่งหนึ่ง (ภาพที่ 8)

จากนั้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ระบุว่าได้ทรงให้สร้างสถานพยาบาลจำนวน 102 แห่ง (อโรคยาศาล) ทั่วราชอาณาจักร ซึ่งพบอยู่ในนครจำปาศรีหนึ่งแห่ง คือ “โบราณสถานกุโนนเมือง” ปัจจุบันเรียกว่า “กุสันธรตน์” การที่เมืองนี้มีอโรคยาศาล แสดงให้เห็นว่านครจำปาศรีคงเป็นเมืองที่สำคัญเมืองหนึ่งในพื้นที่แถบนี้ต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18

ในส่วนของ “ศาลนางขาว” เป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดีนั้น พบร่องรอยการบูรณะทับซ้อนลงไป โดยพบการก่อสร้างเพิ่มเติม วัฒนธรรมขอมที่เข้านั้นก็ได้ทำลายวัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญอยู่ก่อนหน้านี้ให้หมดไป แต่มีการผสมผสานและนับถือควบคู่กันมา หลังพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา เป็นระยะสุดท้ายที่อำนาจทางการเมืองของขอมได้เสื่อมลงและส่งผลให้บ้านเมืองที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแต่ก่อนค่อยๆ เสื่อมลง ปริมาณของเศษภาชนะดินเผาที่พบนั้นลดจำนวนลงอย่างมาก อาจแสดงถึงจำนวนประชากรที่น้อยลง แต่ก็ยังมีผู้คนอาศัยสืบต่อมาจนกระทั่งทิ้งร้างไปในที่สุด

ภาพที่ 8: แสดงผังสันนิษฐาน การตั้งชุมชนนครจำปาศรีสมัยขอม ราวพุทธศตวรรษที่ 16–18 ระยะที่ 3
ที่มา: โครงการศึกษาออกแบบเพื่อพัฒนานครจำปาศรี และบริเวณชุดพบสถูปพระบรมธาตุนาโดน

ภาพที่ 9: สภาพปัจจุบันแนวคูเมืองที่ขุดขึ้นด้านทิศตะวันออกนครจำปาศรี ราวพุทธศตวรรษที่ 16

ภาพที่ 10: สภาพปัจจุบันแนวคูเมืองที่ขุดขึ้นด้านทิศตะวันตกนครจำปาศรี ราวพุทธศตวรรษที่ 16

พระบรมธาตุในนครจำปาศรี

จากการขุดพบพระบรมธาตุบริเวณนอกนครจำปาศรี ในปี พ.ศ. 2522 ทำให้ทราบถึงการเผยแพร่พระพุทธศาสนารวมถึงคติการบูชาพระบรมธาตุจากภาคกลางมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ยังพบว่ามีพระพุทธรูปแบบต่างๆ เป็นการกุศลบรรจุลง ณ บริเวณฐานพระสถูปด้วย พระพุทธรูปแบบหนึ่งที่พบ ณ ฐานพระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุนั้นทำเป็นรูปพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุ ลักษณะพระสถูปแบบนี้มีความสัมพันธ์กับบรรดาพระพิมพ์บนแผ่นเงินที่มีรูปพระสถูป พบในเขตเมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามเป็นอย่างยิ่ง แต่ที่สำคัญคือ ลักษณะพระสถูปเหล่านี้เป็นต้นเค้าหรือแบบอย่างที่ปรากฏบนภาพสลักบนแผ่นเสมาหินสมัยทวารวดีที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป ทำให้แสดงถึงลัทธิการบูชาพระบรมธาตุแบบทวารวดีนั้นมีแพร่หลายทั่วไปในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ¹⁰

ความเป็นมาของคติการบูชา พระบรมธาตุ และพระบรมสารีริกธาตุ ปรากฏก่อนสมัยพุทธกาล ดังปรากฏในพระคัมภีร์¹¹ อันถือเป็นธรรมเนียมการบูชาอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญในศาสนานั้น¹² หลังจากที่พระพุทธองค์ปรินิพพาน บรรดาสาวกทั้งหลายก็ได้ประกอบพิธีถวายพระเพลิงและเก็บพระบรมธาตุไว้ 8 พระองค์ทรงแย่งกันครอบครองพระบรมธาตุ โทณพราหมณ์จึงแบ่งพระบรมธาตุออกเป็น 8 ส่วนเท่า ๆ กัน เพื่อให้ภิกษุทั้ง 8 พระองค์ต่างนำพระบรมธาตุกลับสู่บ้านเมืองของตน และบรรจุไว้ในพระสถูป โทณพราหมณ์เองก็ได้สร้างพระสถูปแห่งที่สิบขึ้น¹³ เพื่อบรรจุพระอังคารที่ยังเหลืออยู่¹⁴ เชื่อกันว่าต่อมาพระบรมธาตุในสถูปองค์หนึ่งได้ตกมาเป็นของพญานาคราช ส่วนพระบรมธาตุที่เหลือในสถูปอีก 7 องค์ ถูกนำมารวมไว้ที่กรุงราชคฤห์ พระราชาคณะที่กรุงราชคฤห์จึงนำพระบรมธาตุไปบรรจุไว้ในคูหาใต้ดินเพื่อรอคอยเวลาที่พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ทรงจัดแบ่งพระบรมธาตุออกเป็น 84,000 ส่วน แจกจ่ายไปทั่วแผ่นดินที่นับถือพระพุทธศาสนา ดังมีคติการบูชาพระบรมธาตุตามภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วไป¹⁵ ส่วนเส้นทางดินแดนสุวรรณภูมินั้น พระเจ้าอโศกมหาราชได้จัดพระสมณทูตหรือพระธรรมทูตเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2 รูป คือ พระโสณะ และ พระอุตระ¹⁶ ต่อมาคติดังกล่าว ได้รับการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรม

การเมือง การปกครองในแต่ละพื้นที่ ดังเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ วรรณกรรม ตลอดจนตำนานในภูมิภาคต่าง ๆ อันสะท้อนให้เห็นถึงคติการบูชาพระบรมธาตุ พระบรมธาตุ ในแต่ละท้องถิ่น¹⁷ อันนับเนื่องมาจากการรับเอาพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาแบบหินยาน (เถรวาท)¹⁸ โดยชนชั้นปกครองของแต่ละพื้นที่ ความสำคัญของพระบรมธาตุจึงมีบทบาทหน้าที่ในมิติวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา¹⁹ ที่สัมพันธ์กับการเมือง การปกครองในระดับหนึ่ง²⁰

จากหลักฐานการพบสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุตั้งอยู่บริเวณนอกเมืองในสมัยทวารวดี โดยรับอิทธิพลจากพุทธศาสนาจากอารยธรรมอินเดีย นั้น ไม่มีข้อกำหนดว่าต้องสร้างภายในเมือง โดยส่วนใหญ่จะพบพระบรมธาตุเจดีย์ขนาดใหญ่ก็มักจะพบนอกเมืองออกไป ในทำเลที่เป็นแหล่งจาริกแสวงบุญมากกว่า เพราะเป็นบริเวณที่คนทั่วทุกสารทิศมาราบไถบูชากันได้อย่างเป็นอิสระ ดังเช่นพระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากเมืองโบราณไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร ส่วนในการเน้นพระมหาธาตุให้เป็นศูนย์กลางของนคร น่าจะได้แนวคิดและคติมาจากศาสนาฮินดูและพุทธมหายานเป็นหลัก เนื่องจากการสร้างปราสาทหรือเทวาลัยให้เป็นศูนย์กลางของเมือง เพื่อให้เป็นเหมือนเขาพระสุเมรุมาศและเป็นศูนย์กลางจักรวาลนั้น เป็นคติที่สร้างให้สอดคล้องกับความคิดในเรื่องของมณฑล อันเป็นขอบเขตของจักรวาลในความเชื่อทางศาสนาของชาวอินเดีย²¹ คติดังกล่าวได้มีบทบาทมากขึ้นในสังคมสมัยหลัง จากหลักฐานการขุดพบสถูปสำริดที่บรรจุพระบรมธาตุบริเวณนอกนครจำปาศรีโดยพิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งของเมืองโบราณนครจำปาศรี จะพบว่าตำแหน่งที่พบสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น จะตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองไปทางด้านทิศตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร ใกล้กับลำห้วยนาตุน อันเป็นเส้นทางจาริกแสวงบุญในอดีต ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับผังเมืองโบราณนครปฐมแสดงให้เห็นถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาและคติการบูชาพระบรมธาตุ อิทธิพลทางพุทธศาสนาจากภาคกลางอย่างชัดเจน (ภาพที่ 11)

ภาพที่ 11: แสดงการเปรียบเทียบผังเมืองโบราณนครปฐม และตำแหน่งองค์พระปฐมเจดีย์ที่สัมพันธ์กับการวางผังนครจำปาศรี
ที่มา: ผาสุข อินทราวุธ. สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี.

นอกจากนี้บริเวณฐานรอบสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุยังขุดพบพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมาก ซึ่งพระพิมพ์ดังกล่าวที่สร้างขึ้นนี้ คงเป็นอุเทสิกเจดีย์อย่างในคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้น 84,000 องค์ ตามจำนวนพระธรรมชั้นตรี ถือว่าเป็นสิ่งที่ระลึกแทนองค์พระพุทธเจ้าจนกลายเป็นประเพณีในการสร้างสืบทอดพระพุทธศาสนามาจนทุกวันนี้²² ลักษณะของพระพิมพ์ที่ขุดพบนั้นเป็นศิลปะแบบทวารวดีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-16 จากรูปแบบและจารึกที่หลังพระพิมพ์ รูปแบบตัวอักษรเป็นแบบเดียวกับจารึกคาถา “เย ธมมาฯ” ที่จารึกบนแผ่นศิลาหรือแผ่นดินเผาซึ่งพบที่จังหวัดนครปฐมและจังหวัดสุพรรณบุรี รูปลักษณะของตัวอักษรดังกล่าวเป็นอักษรที่ร่วมสมัยสกุลช่างปัลลวะที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15²³ จากข้อความที่จารึกนั้นเป็นการกล่าวถึงการทำบุญของผู้สร้างพระพิมพ์ ซึ่งแตกต่างไปจากพระพิมพ์ทวารวดีที่พบในภาคกลาง ซึ่งมักมีคาถา “เย ธมมาฯ” ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าการสร้างพระพิมพ์สมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง โดยสร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาไว้ตามศาสนสถาน²⁴ ลักษณะรูปแบบของพระพิมพ์ที่พบนั้นเป็นพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบปัลลวะในประเทศอินเดีย สมัยราวพุทธศตวรรษที่ 15 ซึ่งรูปแบบพระพิมพ์นี้พบกระจายอยู่ตามเมืองโบราณต่างๆ ในบริเวณพื้นที่ที่อยู่ใกล้เคียงกัน เช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งสันนิษฐานได้ว่ารับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากอินเดียและมีความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนในสมัยทวารวดีภาคกลางเช่นกัน

ภาพที่ 12: สถานที่ขุดพบพระบรมสารีริกธาตุนอกนครจำปาศรี
ภาพถ่ายเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2549

ภาพที่ 13-14: สถูปสำริดบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ปัจจุบันประดิษฐานไว้ภายในองค์พระบรมธาตุพนม

โบราณสถานที่สำคัญในนครจำปาศรี

ศาลานางขาว

เป็นศาสนสถานที่มีการสร้างขึ้นทับซ้อนกันหลายสมัย โดยเริ่มตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ไปจนถึงสมัยขอมบายัน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 องค์ประกอบของโบราณสถานศาลานางขาว (ภาพที่ 15) ตั้งอยู่ภายในคันดินเมืองเก่านครจำปาศรี โดยอยู่เยื้องลงมาทางทิศใต้ของตัวเมือง สันนิษฐานว่าเป็นอาคารที่สร้างด้วยศิลาแลง มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ปัจจุบันส่วนเรือนธาตุพังทลายเกือบหมด หน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่นได้ทำการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2514 ทางด้านหน้าก่อเป็นแนวศิลาแลงรูปจัตุรมุข สันนิษฐานว่าเป็นซุ้มประตูทางเข้า ส่วนตัวอาคารหลักตั้งอยู่มาทางทิศตะวันตกราว 30 เมตร เป็นอาคารจัตุรัสย่อมุม ซึ่งมีมุมนด้านทิศตะวันตกยาวกว่าด้านอื่น จากการขุดค้นของกรมศิลปากร สามารถสันนิษฐานรูปแบบและลักษณะของโบราณสถานได้ 3 ระยะ คือ

ระยะที่ 1 สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นพระอุโบสถก่อด้วยศิลาแลง ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สันนิษฐานว่าเครื่องหลังคาทำด้วยไม้ มีใบเสมาทำด้วยศิลาแลงสลักเป็นรูปสลับตรงกลางทั้งสองด้าน รอบอาคารมีกำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลงเป็นแนว และผลจากการขุดค้นยังพบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ และเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ภาชนะดินเผา หม้อน้ำหรือคนที-คนโท ที่มีลายเขียนสีแดงรอบคอหรือลำตัวภาชนะ เป็นต้น

ระยะที่ 2 สมัยทวารวดีตอนปลายร่วมกับสมัยศิลปะแบบขอม พบการก่อสร้างเพิ่มเติมจากโบราณสถานสมัยที่ 1 โดยถมดินบดอัดฐานอุโบสถให้สูงขึ้น แล้วก่อสร้างให้อุโบสถมีขนาดเล็กกว่าเดิมเล็กน้อย พร้อมกับสร้างแท่นบูชาเพิ่มขึ้นอีกสี่แท่น ทางด้านเหนือและทางด้านใต้มีใบเสมาปักอยู่ใกล้อุโบสถมากกว่าสมัยที่ 1 ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้กัน ล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง ทางด้านทิศตะวันออกมีร่องรอยของแนวศิลาแลง มีลักษณะเป็นรูปซุ้มประตูลักษณะของผังเป็นรูปจัตุรมุข หลักฐานชั้นดินที่อยู่อาศัยพบภาชนะดินเผาแบบทวารวดีกับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งและเครื่องเคลือบแบบขอม

ระยะที่ 3 สมัยศิลปะร่วมแบบบายัน อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 18 ระยะนี้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบโบราณสถานจากผังเดิมรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบย่อมุม มีมุขยาวด้านหน้าทางทิศตะวันตก ลักษณะของผังอาคารคล้ายกับธรรมศาลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้น นอกจากนี้ยังพบหลักฐานส่วนของเครื่องไม้และกระเบื้องมุงหลังคาดินเผาเป็นโครงสร้างของหลังคา เช่นเดียวกับอาคารซุ้มประตูจัตุรมุขที่อยู่ใกล้เคียงกัน

โบราณวัตถุที่ขุดพบบริเวณศาลานางขาว

ศิลาจารึก (ภาพที่ 16) ได้พบศิลาจารึก 1 หลักเป็นรูปใบเสมา สูง 21 เซนติเมตร กว้าง 9 เซนติเมตร หนา 4.5 เซนติเมตร จากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2514 มีจารึกรวม 14 บรรทัด ภาษาที่จารึกเป็นภาษาขอมโบราณ ส่วนล่างของแผ่นจารึกหักหายไป ด้านหลังสกัดเป็นช่องสี่เหลี่ยมยาว ซึ่งแต่เดิมน่าจะใช้เสียบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กำหนดอายุจากตัวอักษรคงประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17 เนื้อความกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 หรือพระบาทบรมโกวลิยบท มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้บรรดา

พวกข้าราชการผู้มีนามว่า ราชปติวรมัน (3 พระองค์) จารึกสุพรรณบัตร เพื่อนำไปเก็บรักษาไว้ในกัมร
เตงชคต รายละเอียดคำอ่านจารึก แปลโดย นายอำไพ คำโท นักภาษาโบราณของกรมศิลปากร เมื่อ
วันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 ความว่า. “ในศิลาจารึกนี้ ชื่อนาตยาญศรีราชปติวรมัน พระกัมรเตง
อัญ ศรีราชปติวรมัน กำ เสดง ศรีราช ซึ่งพระบาทกัมรเตงอัญ ศรีชัยวรมันทเวะ โปรดเกล้าฯ ให้จาร
สุพรรณบัตร เพื่อนำไปเก็บรักษาไว้ในกัมรเตงชคต”

ภาพที่ 15: โบราณสถานศาลานางขาว

ภาพที่ 16: จารึกศาลา
นางขาว
ที่มา: พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติขอนแก่น

โบราณสถานพบสถูปสำริดบรรจุพระบรมธาตุนาคน

สถานที่ตั้งบริเวณขุดพบสถูปพระธาตุนาคน เป็นเนินดินที่เป็นที่นาของนายทองดี ปะวะภูตา
ราษฎรบ้านนาคน อำเภอนาคน จังหวัดมหาสารคาม อยู่ห่างจากตัวนครจำปาศรี ไปทางทิศตะวันตก
ประมาณ 2 กิโลเมตร มีลำห้วยนาคนไหลผ่านทางทิศตะวันออก ห่างประมาณ 200 เมตร แต่เดิมเป็น
เนินดินนี้มีลักษณะเป็นรูปวงรี กว้างประมาณ 10 เมตร ยาวประมาณ 14 เมตร สูงจากระดับพื้นดิน
เดิมประมาณ 1.15 เมตร ผิวดินเป็นสีดำล้าดินเตาเผาถ่านล้อมรอบด้วยคันนาทั้ง 4 ด้าน มีต้นไม้
และเถาวัลย์ขึ้นโดยรอบ แต่บริเวณตรงกลางไม่มีต้นไม้เกิดขึ้นเลย จากการขุดแต่งของกรมศิลปากร
ปรากฏรูปทรงของสถูปเป็นฐานศิลปะขอมประมาณ 5 ชั้น สูงประมาณ 90 เซนติเมตร มีผังเป็นรูป
สี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความยาวด้านละ 6 เมตร (ภาพที่ 17) โดยที่ศิลปะขอมที่ใช้ในการก่อสร้างสถูปนี้มีขนาด
ที่ไม่เท่ากัน แต่ส่วนใหญ่จะพบศิลปะขอมที่มีขนาดกว้างประมาณ 18-20 เซนติเมตร ยาว 30 เซนติเมตร
หนา 9-11 เซนติเมตร นอกจากนั้นยังพบก้อนอิฐขนาดใหญ่ปะปนอยู่ด้วย²⁵

ลำดับเหตุการณ์การค้นพบสถาปัตยกรรม²⁶

การพบโบราณวัตถุและโบราณสถานภายในนครจำปาศรี สร้างปรากฏการณ์ทางด้านการศึกษาทางโบราณคดีเป็นอย่างมาก การเข้าขุดค้นทำลายโบราณสถานภายในนครจำปาศรีของชาวบ้านบริเวณนั้น เพื่อความต้องการเพียงแคโบราณวัตถุ มีการลักลอบขุดเป็นจำนวนมาก และเหตุการณ์ที่สำคัญที่บันทึกไว้คือการค้นพบสถาปัตยกรรมใน ปี พ.ศ. 2522 จากการค้นข้อมูลต่างๆ ได้มีผู้บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้เป็นลายลักษณ์อักษร สามารถลำดับเหตุการณ์ได้ดังนี้

พ.ศ. 2511 ทหารเรือจากกรุงเทพฯ ได้ขุดค้นหาวัตถุโบราณตามแหล่งโบราณคดีริมฝั่งห้วยนาตอน ขุดได้พระพิมพ์ดินเผา และโบราณวัตถุอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก ขุดได้แผ่นอิฐลงไปพบพระพิมพ์ดินเผามีลักษณะเป็นแผ่นกว้าง 12 นิ้ว ยาวประมาณ 2 ฟุต มีพระพุทธรูปบรรจุเรียงรายอยู่จำนวน 108 องค์ เรียกว่าพระมงคล 108 จากการขุดครั้งนั้นได้พระพิมพ์ดินเผาประมาณ 3 กล่องกระดาชขนาดใหญ่

พ.ศ. 2513 ชาวนาตอน ได้ขุดพบซากโบราณสถานอยู่ทางทิศเหนือโรงเรียนชุมชนบ้านภูโนนเมือง หรืออยู่ห่างจากกุสันธรรัตนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ ได้ขุดพบพระพิมพ์ปางนาคปรกเดี่ยวสีขาวจำนวนมาก และเป็นพระเครื่องนครจำปาศรีรุ่นแรกที่ ชาวบ้านเชื่อว่ามียทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เป็นที่เลื่องลือในด้านพุทธคุณเป็นอย่างมาก

พ.ศ. 2515 หน่วยศิลปากรที่ 7 จังหวัดขอนแก่น²⁷ ได้ทำการขุดแต่งโบราณสถานในพื้นที่อำเภอนาตอนจำนวน 3 แห่ง ดังนี้ กุสันธรรัตน ภูน้อย และศาลานางขาว

วันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2522 ชาวนาตอนจำนวน 11 คน ได้ลักลอบขุดค้น โบราณสถานบริเวณเนินดิน ในที่นาของนายดี ปะวะภูตา ราษฎร บ้านนาตอน อำเภอนาตอน ลักษณะเนินดินสูงจากระดับพื้นดินเดิมประมาณ 1 เมตรเศษ ครั้งแรกขุดทางทิศตะวันออกของเนินดินพบศิลาแลง 3 ก้อน และขุดต่อไปอีกลึกประมาณ 1.80 เมตร จึงพบโบราณวัตถุทำด้วยสำริด ลักษณะเป็นวงแหวนจำนวน 4 ชิ้น ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว และพบสำริดซึ่งมีลักษณะเป็นแผ่นบางแบน ยาวประมาณ 5 นิ้ว วัตถุดังกล่าวผู้ร่อนไม่สามารถเก็บรักษาไว้ได้ เมื่อขุดต่อไปทางทิศตะวันตกอีกประมาณ 1 ศอก ก็พบพระพิมพ์ดินเผาปางต่างๆ จำนวนมาก ได้ทำการขุดต่อตลอดคืนจนสว่างได้พระพิมพ์ดินเผาทั้งหมด 12 กระสอบปุย และกลบหลุมดินตอนสว่างเพื่อปกปิดไม่ให้ผู้อื่นล่วงรู้เพื่อจะได้ขุดต่อในวันต่อไป

ข่าวการขุดได้พระพิมพ์ดินเผาระบายไปอย่างรวดเร็ว วันรุ่งขึ้นมีประชาชนจำนวนมากได้หลั่งไหลไปขุดค้นหาพระพิมพ์ดินเผาอย่างเนืองแน่น ต่างก็ได้พระพิมพ์ดินเผาไปคนละมากบ้างน้อยบ้าง พระพิมพ์ที่ได้มีทั้งสมบูรณ์และแตกหัก

วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ.2522 ประชาชนได้เข้ามาในพื้นที่มากขึ้น นายทองดี ปะวะภูตา เจ้าของที่นาได้ห้ามไม่ให้ผู้คนเข้าไปขุด แต่ก็ไม่สามารถห้ามผู้คนเข้าไปขุดได้พอตกกลางคืนก็ลักลอบเข้าขุดค้น เข้าวันที่ 25 พฤษภาคม 2522 ชาวบ้านขุดได้พระพิมพ์ทำด้วยหินทรายปางนาคปรกขนาดใหญ่ครึ่งองค์ ฐานกว้างประมาณ 50 เซนติเมตร สูงประมาณ 70 เซนติเมตร หนาประมาณ 20 เซนติเมตร น้ำหนักประมาณ 80 กิโลกรัม และเป็นพระพิมพ์ที่ใหญ่ที่สุดในครั้งนี้ ปัจจุบันพระพิมพ์องค์นี้ได้สูญหายไปแล้ว

วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2522 เจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่น ขอกล่าวถึงเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าคลุมพื้นที่ แจ้งให้ประชาชนได้ทราบว่า การกระทำนี้เป็นการทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ ต่อไปนี้เจ้าหน้าที่จะดำเนินการขุดแต่งตามหลักวิชาการ ประชาชนจึงได้หยุดการขุด

วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2522 ถึงวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ.2522 เจ้าหน้าที่หน่วยฯ ได้ทำการขุดแต่งแบ่งเป็นตารางกริด (Grid System) ครอบคลุมเนินดินไว้ทั้งหมด และแบ่งเป็น 12 ช่อง แต่ละช่องมีขนาด 4x4 เมตร ให้แนวตั้งขนานกับแนวทิศเหนือแม่เหล็ก (Magnetic North Line) การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่หน่วยฯ ในตอนกลางวันเป็นไปด้วยความเรียบร้อย แต่ตอนกลางคืนประชาชนจะรุมล้อมอยู่รอบๆ เพื่อคอยโอกาสเข้าขุดค้น การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่หน่วยฯ ยากลำบากมากขึ้นเนื่องจากกำลังตำรวจที่กองกำกับการตำรวจภูธรจังหวัดมหาสารคามได้ถอนตัวออกไปแล้วคงเหลือแต่กำลังตำรวจภูธรอำเภอนาดูน ในตอนเช้าได้มีผู้หาเสียงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนหนึ่งได้เข้าไปปราศรัยกับราษฎรในบริเวณรั้วหีบเพลง ทำให้ราษฎรมีโอกาสเข้าใกล้หลุมขุดแต่งมากขึ้น และได้แจ้งเจ้าหน้าที่หน่วยฯ ขุดจนไม่สามารถปฏิบัติงานได้ กำลังตำรวจส่วนหนึ่งเข้าระงับเหตุการณ์ จึงสามารถปฏิบัติงานได้ต่อไปอีก แต่ก็ไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ตลอด นายสถาพร ขวัญยืน หัวหน้าผู้ควบคุมดำเนินการขุดแต่งในขณะนั้นเห็นว่า สถานการณ์เริ่มรุนแรงยากลำบากต่อการปฏิบัติงานขุดแต่ง จึงสั่งให้เจ้าหน้าที่หน่วยฯ ขุดเจาะตรงกลางโบราณสถาน เวลาประมาณ 11.00 น. เจ้าหน้าที่หน่วยฯ ขุดพบยอดสถูปสำริด 1 ชิ้น ประชาชนรุมล้อมมุงดูอยู่เห็นเช่นนั้นจึงเข้าแย่งขุดพื้นที่ไปหมด เจ้าหน้าที่ตำรวจต้องเข้าอารักขาเจ้าหน้าที่หน่วยฯ จึงสามารถนำโบราณวัตถุออกจากที่เกิดเหตุได้ เครื่องมือของเจ้าหน้าที่หน่วยฯ บางชิ้นก็สูญหายไปในช่วงเกิดเหตุขนาดนั้น นายบุญจันทร์ เกษแสนศรี นักการภารโรงสำนักงานที่ดินอำเภอนาดูนได้เข้าไปขุดค้นและพบตัวสถูปสำริด 1 ชิ้น นายธีรยุทธ พลีสิงห์ ราษฎรบ้านหัวโสก ขุดพบแผ่นทองกลีบบัวซึ่งเป็นที่รองรับองค์สถูป 1 ชิ้น ในตอนบ่ายประชาชนได้หิ้วโหลเพิ่มทวีมากขึ้นเข้าแย่งพื้นที่กันขุดจนนายสับสนอลหม่าน มีการนำรถแทรกเตอร์และรถตักดินไปขุดหลุมขุดและขนดินไปเทค้นหาโบราณวัตถุที่อำเภอใกล้เคียง ซึ่งภายหลังเจ้าหน้าที่จึงสามารถเข้าควบคุมพื้นที่ได้

จากการพบสถูปสำริดบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ(ภาพที่13) ถูกขุดพบบริเวณกลางโบราณสถาน ลึกลงไป 50 เซนติเมตร มีองค์ประกอบประกอบเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนยอด ทำด้วยสำริดกลมตัน ทำเป็นปล้องไฉน ลูกแก้วและปลียอด ตอนต้นทำเป็นเกลียวสามารถปิดประกบกับส่วนตัวองค์สถูปได้พอดี มีความสูง 12.3 เซนติเมตร

ส่วนตัวสถูปหรือองค์ระฆัง ทำด้วยทองสำริดมีลักษณะคล้ายระฆังหรือโอคว่ำ สูง 12.1 เซนติเมตร แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนตัวสถูปหรือองค์ระฆัง ซึ่งเป็นส่วนที่บรรจุพระอังคาร (ขี้เถ้า) เทียนและดอกไม้ ส่วนคอสถูปหรือคอระฆัง เป็นส่วนที่บรรจุผอบพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อนำส่วนยอดมาปิดประกบกับตัวองค์สถูปแล้ว จะมีความสูงรวมจากฐานถึงยอด 24.4 เซนติเมตร ผอบที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ประกอบด้วยผอบ 3 ชั้น

ผอบชั้นแรก ทำด้วยทองสำริด สูง 1.4 เซนติเมตร เส้นรอบวง 4.1 เซนติเมตร

ผอบชั้นที่สอง ทำด้วยเงิน สูง 1.1 เซนติเมตร เส้นรอบวง 3.4 เซนติเมตร

ผอบชั้นที่สาม ทำด้วยทองคำ เป็นชั้นในสุด สูง 1 เซนติเมตร เส้นรอบวง 2.5 เซนติเมตร ภายในผอบนี้มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุอยู่ 1 องค์ มีลักษณะสีขาวใส ขนาดเท่าเม็ดข้าวสารหัก ส่วนที่มาเต็มนั้น ประมาณว่าหักออกไป 1 ใน 4 ส่วน ผอบนี้เมื่อเปิดแล้วจะมีกลิ่นน้ำมันจันทน์หอมมาก

ผอบทั้งสามชั้นจะบรรจุซ้อนกันอยู่ คือ ผอบทองคำจะซ้อนอยู่ในผอบเงิน ผอบเงินซ้อนอยู่ในผอบสำริด ทุกผอบมีฝาปิดอย่างมิดชิดและรวมบรรจุอยู่ในส่วนคอระฆังขององค์สถูป²⁸

นอกจากนี้ยังพบพระพิมพ์ดินเผา ศิลปะสมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ลักษณะเนื้อของพระพิมพ์แข็งแรงแรงมาก สีเนื้อพระพิมพ์มี 5 สี คือ สีน้ำตาลแก่ สีเหลืองอ่อน สีชมพู สีแดงและสีขาวนวล ในพระพิมพ์เกือบทุกพิมพ์จะมีรูปเจดีย์และสถูปจำลอง เนื้อเรื่องเล่าเรื่องพุทธประวัติ เช่น ปางทรงแสดงธรรม ปางยกมกปาฏิหาริย์ปางนาคปรก ปางขัดสมาธิ ปางเสด็จดาวดึงส์ และปางลีลาประทับยืนบนดอกบัว นอกจากนี้พระพิมพ์ดินเผาบางชิ้นมีจารึกอยู่ทางด้านหลัง ซึ่งเขียนด้วยอักษรขอมโบราณ (ปัลลวะ) และมอญโบราณ ข้อความที่จารึกลงในพระพิมพ์ดินเผามีข้อความที่คล้ายกัน แปลได้ใจความว่า “บุญอันนี้ ในพระกอมระตาญ์และพร้อมไปด้วย (พระ) สหายผู้เป็นสามัญชนได้ร่วมกันสร้างไว้” รูปแบบพระพิมพ์ดินเผาที่ขุดพบสามารถแบ่งออกได้เป็น 6 รูปลักษณะ คือ

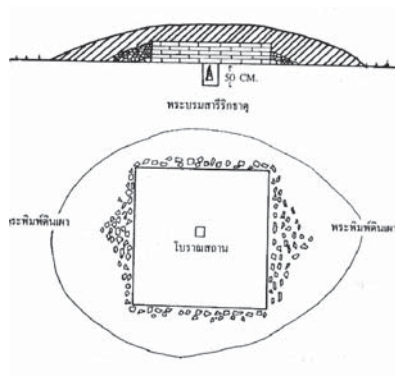
1. สามเหลี่ยมรูปใบไม้ หรือรูปหอย เช่น พระแผง 47 องค์ พระนั่งขัดสมาธิในซุ้มใบไม้ มีฐานตั้ง
2. สามเหลี่ยมหน้าจั่ว เช่น พระแผง 15 องค์ พระแผง 32 องค์ เป็นต้น
3. สี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น พระพิมพ์ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางประทับยืนแสดงธรรม ปางประทับนั่งแสดงธรรม ฯลฯ
4. สี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่น พระพิมพ์ 4 องค์ พระแผง 32 องค์ ฯลฯ
5. ฐานเหลี่ยมยอดโค้ง เช่น พระพิมพ์นั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ซุ้มฐานสูง พระพิมพ์นั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ฐานเตี้ย พระนั่งขัดสมาธิบนดอกบัวซุ้มโพธิ์ ฯลฯ
6. แบบลอยตัวองค์เดียว เช่น พระปางนาคปรก พระปางลีลา ฯลฯ (ภาพที่ 22 และภาพที่ 23)

นอกจากนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็นปางต่างๆได้ 6 ปาง คือ

1. ปางทรงแสดงธรรม (ภาพที่ 19) มี 2 ลักษณะ คือประทับยืนและประทับนั่งห้อยพระบาททรงแสดงธรรม
2. ปางยกมกปาฏิหาริย์ (ภาพที่ 20) มี 2 พิมพ์ คือ แบบนูนสูงและนูนต่ำ
3. ปางมุจลินทร์หรือปางนาคปรก มี 3 แบบ คือ
 - แบบพิมพ์นาคปรกเดี่ยว
 - แบบพิมพ์นาคปรกคู่
 - แบบพิมพ์นาคปรกเดี่ยวประทับนั่งในซุ้มใบไม้ มีฐานกลมตั้งได้
4. ปางขัดสมาธิ (ภาพที่ 21) แบ่งออกเป็น 4 แบบ คือ
 - แบบพิมพ์ประทับนั่งบนบัลลังก์ซุ้มโพธิ์ฐานสูง
 - แบบพิมพ์ประทับนั่งบนบัลลังก์ซุ้มโพธิ์ฐานเตี้ย

- แบบพิมพ์ประทับนั่งขัดสมาธิบนดอกบัวซุ้มโพธิ์
 - แบบพิมพ์ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวายกขึ้นประทานพรอยู่ในซุ้ม
ใบไม้มีฐานกลมตั้งได้
5. ปางเสด็จดาวดั่งส์ มี 2 แบบ คือ
- แบบประทับยืนบนดอกบัว พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นจับชายจีวร มีพระพุทธรูปปาง
สมาธิข้างละ 4 องค์
 - แบบประทับยืนบนดอกบัว พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นจับชายจีวร มีพระพุทธรูปปาง
สมาธิข้างละ 5 องค์ และมีสฎปจาลองข้างละ 4 องค์
6. ปางลีลา ประทับยืนบนดอกบัว ในลักษณะเอี้ยวตัว พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นสูงระดับ
พระกรรณ พระพิมพ์นี้มีน้อยมากไม่เกิน 15 องค์

ภาพที่ 17: ลักษณะของฐานเจดีย์ที่ขุดพบสฎปสำริด
ที่มา: กรมศิลปากร)

ภาพที่ 18: สภาพเนินดินบริเวณที่พบสฎปสำริดพระบรม
ธาตุนาตุนในปัจจุบัน

ภาพที่ 19: พระพิมพ์ปางแสดงธรรม ภาพที่ 20: พระพิมพ์ปางยกมก ภาพที่ 21: พระพิมพ์ประทับนั่งบนบัลลังก์
ปาฏิหาริย์

ภาพที่ 22: พระพิมพ์ขนาดปรกเดี่ยว
ที่มา: พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น

ภาพที่ 23: พระพิมพ์ขนาดปรกคู่

โบราณสถานกุ่มน้อย

โบราณสถานแห่งนี้ ตั้งทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของนครจำปาศรี ไม่ปรากฏประวัติในการสร้าง แต่จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมสันนิษฐานว่าเป็นศาสนสถานในชุมชนที่สร้างขึ้นในศาสนาฮินดู (ภาพที่ 24)

องค์ประกอบของโบราณสถาน เป็นปราสาทขอมก่อด้วยศิลาแลง มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ปัจจุบันพังทลายเหลือเพียงส่วนฐาน หน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่นได้ทำการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2514 ได้พบโบราณวัตถุได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์และเศียรพระพุทธรูปทำด้วยหินทราย ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น ด้านหน้ากุฎีปรากฏบารายสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 300 x 500 เมตร อาศัยน้ำจากลำห้วยวังกระหุ้งที่ไหลมาจาก ต่วนครจำปาศรี (ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้) แต่ปัจจุบันมีการตัดถนนหลวงสายแผ่นดินหมายเลข 2045 (พัยคณภูมิพิสัย-วาปีปทุม) ทับไปบนบาราย และแนวคันดินที่เชื่อมต่อโบราณสถานจนทำให้เสียรูปเดิมไป อายุสมัยของกุ่มน้อยสันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ลักษณะทางองค์ประกอบสถาปัตยกรรมได้แก่

กำแพงแก้ว สร้างด้วยศิลาแลงล้อมรอบ โดยมีซุ้มประตูทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ส่วนด้านนอกกำแพงมีคูน้ำเป็นกรอบล้อมรอบเป็นรูปตัวยู ประกบกกัน โดยเว้นทางเข้าทางด้านหน้าและด้านหลัง

ซุ้มประตู (โคปุระ) ปัจจุบันเหลือเพียงฐานศิลาแลงเป็นรูปจัตุรมุข พบร่องรอยเจาะเป็นหลุมเสากลม สันนิษฐานว่า ซุ้มประตูนี้คงสร้างด้วยโครงสร้างไม้รองรับเครื่องหลังคาที่เป็นกระเบื้อง

ปราสาทประธาน ตั้งอยู่กลางของผังอาคาร เป็นปราสาทหลังเดียว หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ฐานก่อด้วยศิลาแลง แต่มีหินทรายกรุอยู่ด้านนอก องค์ปราสาทมีห้องครรภคฤหะอยู่ภายใน ประดิษฐานประติมากรรมรูปพระศิวะและมีมุขก้อยื่นออกมาทางด้านหน้า อยู่ในสภาพชำรุดมาก (ภาพที่ 25) นอกจากนี้ทางด้านข้างทิศเหนือ พบอาคารศิลา แลงทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า 1 หลัง ปรากฏร่องรอยหลุมเสาบนฐานอาคารศิลาแลงนี้ แต่ไม่เป็นระเบียบ สันนิษฐานว่าเป็นอาคารโถงที่มีเสารองรับหลังคาที่มุงด้วยกระเบื้อง และน่าจะสร้างขึ้นภายหลังเพื่อใช้ประดิษฐานพระนารายณ์

ภาพที่ 24: โคปุระด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 25: ปราสาทประธานกุ่มน้อย

โบราณวัตถุที่ขุดพบบริเวณกุ่มน้อย

ประติมากรรมรูปพระคิระ ประติมากรรมรูปบุรุษขึ้นนี้สลักจากหินทราย สูง 170 เซนติเมตร พบเมื่อปี พ.ศ. 2515 ส่วนพระบาทแตกหักออกจากส่วนพระขงฆ์ และพระกรได้หักหายไปทั้งสองข้าง ลักษณะเป็นรูปบุรุษยืน สวมกระบังหน้า มีกรรองศอประดับตกแต่ง ที่หว่างพระเนตรสลักคล้ายตาที่ 3 ตั้งขวางอยู่บนพระนลาฏ นุ่งผ้าจีบเป็นริ้ว เหน็บชายพกที่พระเพลาซ้าย ซึ่งพาดผ่านพระเพลาขวา โดยทิ้งชายภูษาทางปลายด้านหน้าเสมอกับขอบพระภูษาทรงด้านล่าง ชายภูษาด้านบนแผ่เป็นรูปพัดเหนือเข็มขัดซึ่งแสดงถึงการนุ่งผ้าตามแบบอย่างศิลปขอมนครวัด ทางด้านล่างมีร่องรอยคทาอยู่ระหว่างพระบาท สันนิษฐานจากรูปแบบของศิลปะว่าน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ในศิลปะแบบนครวัด (ภาพที่ 26)

ชิ้นส่วนประติมากรรมรูปพระนารายณ์ ประติมากรรมหินทราย อยู่ในสภาพที่ไม่สมบูรณ์ มีความสูง 61 เซนติเมตร พระเศียร พระกรและพระขงฆ์ ขำรุดแตกหักไป จากลักษณะของผ้านุ่งที่ปรากฏอยู่ ซึ่งเป็นผ้าจีบเข็มขัดผ้า (บันเหน่ง) คาด และพับทบโดยทิ้งชายจีบลงมาเป็นริ้วที่พระเพลาขวา มีรูปแบบร่วมสมัยศิลปะขอมแบบบาปวนตอนปลาย อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 16 ประติมากรรมชิ้นนี้ขุดพบเมื่อปี 2515 สันนิษฐานว่าคือองค์พระนารายณ์ที่ประดิษฐานบริเวณอาคารข้างปราสาทประธาน (ภาพที่ 27)

พระพุทธรูปนาคปรกหินทราย ประติมากรรมสลักจากหินทรายเป็นพระพุทธรูปนาคปรก ขนาดสูง 75 เซนติเมตร หน้าตักกว้าง 40 เซนติเมตร (เอกสารระบุว่ามาจากกุ่มน้อยแต่บางเล่มระบุว่ามาจากกุ่มสันตรัตน์) ลักษณะนั่งขัดสมาธิราบบนขดานาค 3 ชั้น โดยมีเศียรนาคแผ่พังพานอยู่รอบเศียรของพระพุทธรองค์ พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระโอษฐ์แบะ พระเกตุมาลาเป็นทรงกรวยสูง พระเกศาขมวดเป็นเม็ดเล็กกลม สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะแบบบาเยน ในราวพุทธศตวรรษที่ 18²⁹ (ภาพที่ 28)

ภาพที่ 26: ประติมากรรม
รูปพระศิวิะ

ภาพที่ 27: ชิ้นส่วนรูปพระนารายณ์

ภาพที่ 28: พระพุทธรูปขนาดปรก

โบราณสถานกุ้งสันตรัตน์

กุ้งสันตรัตน์เป็นโบราณสถานที่สำคัญของนครจำปาศรี โดยตำแหน่งที่ตั้ง มีความสัมพันธ์กับเมือง โดยจะตั้งอยู่บริเวณทางเข้าหลักของเมืองทางด้านทิศใต้ ที่สันนิษฐานว่าเป็นทางสัญจรหลักที่เข้าสู่เมือง เนื่องจากวัตถุประสงค์การสร้างของกุ้งสันตรัตน์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถาน ประจำสถานที่รักษาพยาบาลให้แก่ประชาชนผู้เจ็บป่วย ตำแหน่งการตั้งโบราณสถานดังกล่าวจึงมีความเหมาะสมในด้านการสัญจร เนื่องจากใกล้ทางเข้าเมืองหลัก และผู้คนจากในเมือง และพื้นที่โดยรอบสามารถเข้ามาได้โดยสะดวก

มีลักษณะองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ปราสาทประธาน ตั้งอยู่บริเวณกลางลานภายใน ก่อด้วยศิลาแลง มีขนาดกว้าง 7 เมตร ยาว 8 เมตร แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม และมีมุขยื่นออกมาทางด้านหน้า ใช้เป็นช่องทางเข้าสู่ครมฤหะ ที่กึ่งกลางผนังของเรือนธาตุทั้งด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันตกทำเป็นซุ้มประตูหอคอกที่ผนังมุขทั้งสองข้างเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กเอาไว้ หลังคาของมุขก่อศิลาแลงแบบสันเหลี่ยมเหนือเรือนธาตุก่อเป็นชั้นเชิงบาตรซ้อนลดชั้นไปหลายชั้น ปัจจุบันส่วนยอดอยู่ในสภาพทรุดโทรม ตัวปราสาทประธานไม่ปรากฏลวดลายแกะสลักแต่อย่างใด ทั้งในบริเวณทับหลัง หน้าบัน พบเพียงแต่บริเวณเสาประดับกรอบประตูที่ยังดูเป็นลักษณะการแกะสลักที่เป็นเป็นการขึ้นรูปธรรมดา ยังไม่มีรายละเอียดแต่อย่างใด (ภาพที่ 29)

ภาพที่ 29: ปราสาทประธานกู๋ลันตรัน

ภาพที่ 30: บรรณาลัยกู๋ลันตรัน

ภายในห้องครรภคฤหะหรือห้องประกอบพิธี พบแท่นเคารพหินทรายทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านบนเจาะเป็นหลุมสี่เหลี่ยม 3 ช่อง ใช้สำหรับประดิษฐานรูปเคารพ ทางด้านหน้าของปราสาทประธานเป็นลานศิลาแลงก่อเป็นซาลาทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ขนาด 6.8 เมตร ต่อเชื่อมคล้ายทางเดินไปยังโคปุระ มีการเจาะหลุมเสาที่มุมทั้ง 4 ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับการเจาะรอยสักดบนหน้าบันของมุขปราสาทประธาน และพบเศษกระเบื้องมุงหลังคาจำนวนมากจากการขุดแต่ง สันนิษฐานได้ว่าเป็นอาคารที่เชื่อมต่อออกมา เพื่อใช้ประกอบพิธีก่อนจะเข้าไปยังปราสาทประธาน

โคปุระ อาคารประเภทอโรคยาศาลนั้นจะมีการสร้างโคปุระที่แตกต่างปราสาททั่วไปคือ จะมีเพียงโคปุระเพียงหลังเดียวที่ตั้งอยู่กลางกำแพงแก้วด้านหน้าด้านทิศตะวันออกเท่านั้น โคปุระ ที่กู๋ลันตรันก็เช่นกัน มีเพียงหลังเดียวทางด้านทิศตะวันออก ตามลักษณะทั่วไปของอโรคยาศาล ก่อด้วยศิลาแลง มีฐานเตี้ยแผนผิงเป็นรูปกากบาท ภายในมีลักษณะเป็นห้อง สามห้องห้องกลางเป็นทางเข้าออกจากการขุดแต่งทางโบราณคดีพบร่องรอยของแท่นประดิษฐานรูปเคารพ ที่สันนิษฐานว่าภายในห้องดังกล่าวจะมีการประดิษฐานเทพองค์ใดองค์หนึ่งที่สำคัญ

บรรณาลัย ที่กู๋ลันตรันนั้น ตั้งอยู่ด้านในของกำแพงแก้ว บริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีแผนผิงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง ขนาดไม่ใหญ่มากนัก ปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายมาก คงเหลือให้เห็นแนวผนังทางด้านทิศใต้ ส่วนยอดและวัสดุมุงไม่ปรากฏ ส่วนบนผนังมีการเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็ก มีลูกมะหวดประดับอยู่ขนาดเล็กมาก (ภาพที่ 30)

กำแพงแก้ว สร้างขึ้นเพื่อกำหนดเขตพื้นที่ของโบราณสถาน ก่อด้วยศิลาแลงกว้างประมาณ 20 เมตร ยาวประมาณ 30 เมตร ลักษณะกำแพงมีฐานเตี้ยๆรองรับ ด้านบนทำเป็นกระเปาะทรงพุ่ม มีการเจาะช่องยาวตลอดแนวของกำแพง มีการพบประติมากรรมลักษณะคล้ายบันแถลงภายในมีรูปเคารพที่สันนิษฐานว่าใช้ประดับบริเวณสันหลังคดังกล่าว วางเสียบตามร่องอยู่ตลอดทั้งแนว

สระน้ำประจำศาสนสถาน ตั้งอยู่ทางด้านบริเวณมุมทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ นอกกำแพงแก้ว มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อด้วยผนังศิลาเรียงเหลื่อมกันคล้ายบันไดสอปลงสู่กันสระ สันนิษฐานว่าสระน้ำดังกล่าว สร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์เพื่อการเก็บน้ำไว้ใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมภายในศาสนสถาน

โบราณวัตถุที่พบภายในกุฏิสันตรัตน์

จากการขุดแต่งทางโบราณคดี พบโบราณวัตถุในพื้นที่กุฏิสันตรัตน์เป็นจำนวนมาก ที่มีลักษณะรายละเอียดค่อนข้างสมบูรณ์ โบราณวัตถุที่ค้นพบมีดังนี้

พระวัชรธร ประติมากรรมหินทรายรูปพระวัชรธร หน้าตักกว้าง 37 เซนติเมตร สูง 57 เซนติเมตร สภาพสมบูรณ์ สลักเป็นรูปบุรุษนั่งขัดสมาธิราบบนฐานกลีบบัว ด้านล่างมีเดือยเป็นแกนยาวลงไปเพื่อเสียบกับแท่นฐาน พระองค์ทรงสวมกระบังหน้า พระหัตถ์ข้างขวาทรงวัชรระ ส่วนพระหัตถ์ข้างซ้ายทรงกระดิ่ง โดยหันทางด้านที่ทำเป็นรูปกลีบบัวออกมาทางด้านหน้า พระหัตถ์ทั้งสองอยู่ที่ระดับพระนาภี เป็นศิลปะร่วมสมัยบายัน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 (ภาพที่ 31)

ประติมากรรมนูนสูงพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร แกะสลักจากหินทราย ประทับในท่ายั่งมีสิกร ขนาดสูงประมาณ 50 เซนติเมตร ปัจจุบันถูกเก็บรักษาอยู่ในศาลาการเปรียญที่วัดกุฏิ ใกล้กับกุฏิสันตรัตน์ ศิลปะร่วมสมัยบายัน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ประติมากรรมชิ้นนี้ถูกพบในปี พ.ศ. 2546 ในระหว่างการบูรณะอาคารบรรณาลัย (ภาพที่ 32)

ประติมากรรมลอยตัวพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นประติมากรรมลอยตัว แกะสลักด้วยหินทราย อยู่ในท่ายืน มีลักษณะสิกร แต่กรทั้งสี่ได้หักชำรุดเสียหาย มีขนาดสูงประมาณ 160 เซนติเมตร ปัจจุบันถูกเก็บรักษาอยู่ในศาลาการเปรียญที่วัดกุฏิ ใกล้กับกุฏิสันตรัตน์ ศิลปะแบบบายัน กำหนดอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 18 ประติมากรรมรูปเคารพนี้ถูกพบในปี พ.ศ. 2546 ในระหว่างการบูรณะส่วนโคปุระ จากการศึกษากรณีศึกษาที่เป็นอโรคยาศาลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หลายแห่ง พบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทั้งสี่ โดยประติมากรรมรูปนี้จะประดิษฐานอยู่ ด้านหน้าบริเวณห้องกลางของโคปุระ โดยมีนัยแสดงถึงการสรรเสริญความมีเมตตาของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ภาพที่ 33)

พระวัชรปาณีทรงครุฑ เป็นประติมากรรมลอยตัว แกะสลักด้วยหินทราย เป็นรูปวัชรปาณีอยู่ในท่าขี่หลังครุฑ มีขนาดสูงประมาณ 50 เซนติเมตร พบบริเวณบรรณาลัยจากการขุดแต่งทางโบราณคดีในปี พ.ศ. 2546 (ภาพที่ 34)

ภาพที่ 31: พระวัชรธร

ภาพที่ 32: ประติมากรรมนูนสูง
รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ภาพที่ 33: ประติมากรรมลอยตัว
รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ภาพที่ 34: ประติมากรรมรูปพระวิฆเนศวรทรงครุฑ

ภาพที่ 35: ประติมากรรมรูปพระยมทรงกระบือ

พระยมทรงกระบือ เป็นประติมากรรมลอยตัว แกะสลักด้วยหินทราย เป็นรูปพระยมอยู่ในท่าขี่หลังกระบือ มีขนาดสูงประมาณ 50 เซนติเมตร พบบริเวณบรรณาลัยเช่นกัน พระยมถือเป็นเทพประจำทิศใต้ตามคติฮินดู แต่เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาหายานที่สอดคล้องกับข้อความจากจารึกปราสาทพระขรรค์ ที่กล่าวว่า “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงส่งรูปประติมากรรมพระยมไปทั่วพระราชอาณาจักร” พระองค์จึงทรงโปรดให้สร้างรูปเคารพ พระยมขึ้น และส่งไปยังหัวเมืองต่างๆทั่วราชอาณาจักร เพื่อนำไปประดิษฐานไว้ภายในศาสนสถานในอโรคยาศาลนั่นเอง (ภาพที่ 35)

บทสรุป

นครจำปาศรี เป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่ มีการตั้งถิ่นฐานมาเป็นระยะเวลายาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พัฒนาต่อมาสมัยทวารวดีสืบเนื่องมาจนสมัยวัฒนธรรมขอม โบราณสถานที่ยังคงหลงเหลือในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าของชาวเมืองจำปาศรีได้เป็นอย่างดี เช่น ภูมิปัญญาในการทอผ้าเพื่อใช้อุปโภค บริโภค การขุดคูเมือง และการสร้างบารายเพื่อการกักเก็บน้ำ ตลอดจนความเชื่อทางศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ ที่ผสมผสานกันได้อย่างลงตัว การบูชาพระบรมสารีริกธาตุนอกเมืองอันแสดงถึงความเชื่อโยงระหว่างพื้นที่ภาคกลางของไทยได้เป็นอย่างดี แม้จะล่วงเลยมาเป็นเวลาเกือบหนึ่งพันปี แต่นครจำปาศรีก็ยังคงความสำคัญในฐานะศูนย์การเรียนรู้ทางพุทธศาสนาของภูมิภาคอีสาน และจังหวัดมหาสารคาม ในฐานปัจจุบัน คือ “พุทธมณฑลอีสาน”

กิตติกรรมประกาศ

ผู้ร่วมงานวิจัยในครั้งนี้ประกอบไปด้วย อาจารย์จิราภา ธนาไชยสกุล อาจารย์วิภา พันธวงศ์ อาจารย์วรวิทย์ จันทร์เดช อาจารย์จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ อาจารย์จารุณีย์ นิมิตรศิริวัฒน์

คุณทองศักดิ์ หายวงค์ นักโบราณคดี ที่ขุดสำรวจคูเมืองนครจำปาศรี และบริเวณขุดพบสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ศาสตราจารย์ ดร. ผาสุข อินทราวุธ ที่ปรึกษาโครงการวิจัย

เชิงอรรถ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของ โครงการศึกษาออกแบบ เพื่อพัฒนานครจำปาศรี และบริเวณขุดพบสถูปพระบรมธาตุนานูน ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก จังหวัดมหาสารคาม ปี 2549.

² บรูโน ดาแซงส์, มยรี วีระประเสริฐ แผลและเรียบเรียงโดย. “เมืองจำปาศรี(นาคูน) ร่องรอยหลักฐานสำคัญของการจัดตั้งบ้านเมืองและประวัติความเป็นมา” ใน เอกสารการประชุมวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี วันที่ 11-13 ธ.ค. 2538. กรุงเทพฯ: ศิลปากร. หน้า 46-54.

³ ลักษณะดังกล่าวยังพบที่เมืองโบราณเชียงเหียน ซึ่งเป็นเมืองโบราณร่วมสมัยนครจำปาศรี ตั้งอยู่ที่ อ.เมือง จ.มหาสารคาม.

⁴ พัชร สารีกบุตร. “ประเพณีการฝังศพที่เมืองโบราณนครจำปาศรี อ.นาคูน จ.มหาสารคาม” ใน เอกสารการประชุมวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี วันที่ 11-13 ธ.ค. 2538. กรุงเทพฯ: ศิลปากร. หน้า 102-103 .

⁵ มยรี วีระประเสริฐ. “การขุดค้นทางโบราณคดีที่นครจำปาศรี ตำบลบ้านกู่ อำเภอนาคูน จังหวัดมหาสารคาม” ใน เอกสารการประชุมวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี. วันที่ 11-13 ธ.ค. 2538. กรุงเทพฯ: ศิลปากร. หน้า 79.

⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้า 80.

⁷ ศรีศักร วัลลิโกดม. “อีสาน ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีคูเมือง กำแพงเมืองกับการเกิดของรัฐในประเทศไทย.” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 พฤศจิกายน 2529. หน้า 137.

⁸ บรูโน ดาแซงส์, มยรี วีระประเสริฐ แผลและเรียบเรียงโดย. อ้างแล้ว. หน้า 48.

⁹ เพิ่งอ้าง. หน้า 49-50.

¹⁰ ศรีศักร วัลลิโกดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: มติชน. 2533. หน้า 201.

¹¹ พระคัมภีร์สถูปวงศ์ กล่าวถึงพระศาสนาของพระอดีตพุทธเจ้า มีการสร้างสถูปประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุมาก่อน ดูเพิ่มเติมใน Pant, Sushila, The Origin and Development of Stupa Architecture in India, Varanasi: Bharata Manisha, 1970, p. 45. ในพระคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท กล่าวถึง พระพาหิยเป็นพระพุทธรูปถูกโคชนถึงมรณภาพพระพุทธรูปโปรดให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้ มีตัวอย่าง อ้างจาก สมเด็จพระบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2513, หน้า 10.

¹² เจดีย์ที่บรรจุอัฐิในประเทศอินเดียสมัยโบราณไม่ได้มีในศาสนาพุทธ แม้ในศาสนาพราหมณ์ และเชน ซึ่งมีมาก่อนพุทธศาสนา ก็สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิเช่นเดียวกัน อ้างจาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, 11.

¹³ แห่งที่ 9 บางตำนานได้กล่าวไว้ว่าพระอินทร์ได้นำพระบรมธาตุไปประดิษฐานไว้ที่เจดีย์จุฬามณีที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

¹⁴ Paranavitana, S., *The Stupa in Ceylon Memoir of the Archaeological Survey of Ceylon*. Colombo: Colombo Museum, 1946, p.3.

¹⁵ ดังปรากฏพบสถูปบรรจุพระบรมธาตุในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วไป ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 11 หลวงจีนเหียนจิ่ง และหลวงจีนฟาเหียน ได้จาริกไปตามสถูปต่าง ๆ ที่อยู่ในสภาพรกร้างหักพัง ดูเพิ่มเติมใน เคงเหลียนศรีบุญเรือง. *บันทึกของภิกษุจีนเหียนจิ่ง ฉบับแปลจากจีนเป็นไทย*, ใน น.ณ ปากน้ำ, *ความเป็นมาของสถูปเจดีย์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2529, หน้า 1.

¹⁶ ดูรายละเอียดในคัมภีร์มหาวงศ์.

¹⁷ คัมภีร์วรรณกรรม และตำนานมักสะท้อนให้เห็นถึงคติการบูชาพระบรมธาตุ พระบรมธาตุในแต่ละท้องถิ่นตัวอย่างเช่น คัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา สะท้อนให้เห็นคติการบูชาพระบรมธาตุในพุทธศาสนาแบบเถรวาท ชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานพระบรมธาตุต่าง ๆ ในประเทศไทยซึ่งเขียนขึ้นภายหลังสะท้อนให้เห็นคติการบูชาพระบรมธาตุ ในพุทธศาสนาแบบเถรวาทในบางส่วนปรากฏพบ อิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบมหายาน เช่น เรื่อง ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ และแนวความคิดเกี่ยวกับพระวรกายของพระพุทธเจ้า

¹⁸ นักวิชาการโดยทั่วไป เชื่อว่า คติการบูชาพระบรมธาตุเป็นคติที่ปฏิบัติในพุทธศาสนิกายหินยาน (เถรวาท) ซึ่งภูมิภาคต่างๆ ได้รับพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนาจากอินเดีย อ้างจาก ศรีศักร วัลลิโภดม. *ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ*, หน้า 32-45.

¹⁹ พระบรมธาตุถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดในชุมชนรวมทั้งสืบพระศาสนาทำให้เกิดประเพณีอันเนื่องมาจากคติการบูชาพระบรมธาตุในภูมิภาคต่างๆ ทั่วไป เช่น พิธีอัญเชิญพระเชี้ยวแก้วออกไปให้ผู้คนบูชาในศรีลังกา อ้างจาก ปิยนารัตน์ นิโครธา. *ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคม*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534, หน้า 156.

²⁰ เนื่องจากพระบรมธาตุถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ดังนั้นจึงมีบทบาทและหน้าที่ที่สัมพันธ์กับการเมืองการปกครองอย่างลึกซึ้ง เช่น ในประเทศศรีลังกาผู้ที่ขึ้นครองราชย์เป็นมหากษัตริย์ จะต้องมีการทนต์ธาตุ กับพระปาตธาตุ (บาตร) อยู่ในครอบครองแสดงถึงสิทธิธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ของศรีลังกา *เรื่องเดียวกัน*. หน้า 98 และ 143. นัยยะการส่งพระบรมสารีริกธาตุของพระเจ้าอโศกมหาราช นักวิชาการบางท่าน ถือว่าเป็นการขยายอำนาจการปกครองและการขยายอาณาจักรของพระเจ้าอโศก โดยใช้นโยบายทางการทูตช่วยในการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังประเทศเพื่อนบ้าน และประเทศที่ห่างไกล ถือเป็นชัยชนะด้วยธรรมะ (ธรรมวิชัย) ดูเพิ่มเติมใน ผาสุก อินทราวุธ. *ทวารวดีการศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542, หน้า 176-177.

²¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. *ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ*. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ) กรกฎาคม 2546. หน้า 35-58.

²² อีรพงษ์ จตุรพานิชย์. “พระพิมพ์กันทรวิชัย นาคูนฟ้าแดดสงยาง เมืองไพร พุทธศิลป์ทวารวดี.” *เมืองโบราณ ปีที่ 26 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2543*. หน้า 94-99.

²³ ประสาน บุญประคอง, จำปา เยื้องเจริญ และเทมมีเต็ม. *สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองมหาสารคาม*. หน้า 20.

²⁴ อีรพงษ์ จตุรพานิชย์. “พระพิมพ์กันทรวิชัย นาคูนฟ้าแดดสงยาง เมืองไพร พุทธศิลป์ทวารวดี.” *เมืองโบราณ ปีที่ 26 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2543*. หน้า 99.

²⁵ สำนักงานประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม. *พุทธมณฑลอีสาน พระธาตุนาคูน มหาสารคาม*. มหาสารคาม: อภิชาดิการพิมพ์ 2544, หน้า 20-21.

²⁶ สำนักงานประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม. *พุทธมณฑลอีสาน พระธาตุนาคูน มหาสารคาม*. มหาสารคาม: อภิชาดิการพิมพ์ พ.ศ.2544, หน้า 15-20.

²⁷ ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นสำนักงานโบราณคดีที่ 9 จังหวัดขอนแก่น.

²⁸ สำนักงานประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม. *พุทธมณฑลอีสาน พระธาตุนาคูน มหาสารคาม*. มหาสารคาม: อภิชาดิการพิมพ์ 2544, หน้า 24-25.

²⁹ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, *ตามรอยขอมและมอญในมหาสารคาม*. มหาสารคาม: สำนักศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏมหาสารคาม 2543, หน้า32-36.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ชลิต ชัยครรชิต. “พัฒนาชุมชนอีสานก่อนประวัติศาสตร์”. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 9 ฉบับที่ 3 (ม.ค.) 2531

ธาดา สุทธิธรรม. ผังเมืองในประเทศไทย: ผังชุมชนและการใช้ที่ดินสายอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น: พิมพ์พัฒนา. 2544.

ธิดา สาระยา. ทวารวดีในประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ธีรชัย บุญมาตร. “ที่มาของชื่อเมืองมหาสารคาม.” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 23, ฉบับที่ 10 สิงหาคม 2545. หน้า 124-127.

ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: มติชน, 2533.

ธีรพงษ์ จตุรพานิชย์. “พระพิมพ์กันทรวิชัย นาคนูนฟ้าแดดสงยาง เมืองไพร พุทธศิลป์ทวารวดี”. เมืองโบราณ ปีที่ 26 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2543.

บรูโน ดาแซงส์, มยุรี วีระประเสริฐ. แปลและเรียบเรียง “เมืองจำปาศรี(นาคนูน) ร่องรอยหลักฐานสำคัญของการจัดตั้งบ้านเมืองและประวัติความเป็นมา” เอกสารการประชุมวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศษ-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทยจากหลักฐานทางโบราณคดี วันที่ 11-13 ธ.ค. 2538. กรุงเทพฯ: ศิลปากร.

วิโรจน์ ชีวสุขถาวร. ประติมานวิทยากับแนวความคิดที่สัมพันธ์ทางศาสนาภายในอโรคยาศาลกุสินครรัตน์. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. กองส่งเสริมการวิจัยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2553.

วีรพงษ์ สิงห์ปัญญา และคณะ. พระธาตุนาคนูน พุทธมณฑลอีสาน นครจำปาศรี. พิมพ์ครั้งที่ 3 มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์. 2539.
ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. เอกสารคำสอนรายวิชาศิลปะในประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-14 ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2543.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. 2546.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “อีสานความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีผู้นำค้ำดินกับการเกิดของรัฐในประเทศไทย”. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 (พ.ย.) 2529.

ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: มติชน 2533.

สำนักงานประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม. พุทธมณฑลอีสาน พระธาตุนาคนูน มหาสารคาม. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์, 2544,
พระอริยานุวัตร เขมจารี. ตำนานนครจำปาศรี กุสินครรัตน์. ที่ระลึกในงานทอดผ้ากฐินพระราชทานของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2527 มหาสารคาม: ม.ป.พ. 2527.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. ตามรอยขอมและมอญในมหาสารคาม, มหาสารคาม: สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม. 2543.

ภาษาอังกฤษ

Paranavitana, S.,. The Stupa in Ceylon Memoir of the Archaeological Survey of Ceylon (Colombo: Colombo Museum, 1946).

ฉบับที่ 26 ประจำปีการศึกษา 2554 299

